

Щербакова Олена Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник
відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти
Інституту вищої освіти НАПН України

ДО СУТНОСТІ Й ЗАВДАНЬ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЦІННІСНО ЗОРІЄНТОВАНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РИТОРИКИ У ПЛЕКАННІ НОСІЇВ ЕЛІТАРНОГО ТИПУ КУЛЬТУРИ

З огляду на непересічне значення традицій вітчизняної риторикознавчої спадщини, яка займає центральне місце при підготовці майбутніх філологів, філософів, педагогів, освітян, журналістів, істориків і священників, важливим залишається питання вивчення духовного потенціалу ціннісно зорієнтованої української риторики у процесі формування риторичного ідеалу сьогодення. [Поняття риторичного ідеалу як центральної категорії порівняльно-історичної риторики та як найвищої цінності у свідомості людини-християнина розглядається у контексті історії риторики – від міфологічних витоків до неориторики ХХІ століття; воно також наскрізно проходить через усю риторикознавчу тематику у світських і духовних вищих освітніх закладів.] Актуалізоване питання корелюється з іншим – історично сталим у нашій національній культурі уявленням про те, яким має бути зразок для людини-християнина – носія елітарного типу мисленнево-мовленневої діяльності, для котрого пожиттєвим надзавданням є, скажімо, такі ціннісні орієнтири, як: релігійні (Бог-Творець, Пресвята Трійця, Слово, Буква і Дух, святі угодники Божі, християнські чесноти), моральні (правда, справедливість, щастя, любов), загальнолюдські (творчість, радість, добро, краса), особистісні (чесність, порядність, гідність), фахові (професіоналізм, компетентність, старанність, вимогливість до себе), повсякденні (повага до людей, турбота про ближніх) й ін. Тож, у процесі плекання носіїв елітарного типу культури непересічного значення набуває духовний потенціал ціннісно зорієнтованої української риторики – духовного красномовства як одного з найважливіших для розуміння запропонованої проблематики жанрів ораторського мистецтва, аби навчитися й уміти ефективно реагувати вербальними і невербальними засобами на численні міждисциплінарні виклики часу.

Упродовж наших попередніх спроб комплексного осмислення стану й актуальних риторикознавчих проблем у галузі вищої освіти як в Україні, так і поза її межами зауважувалося й на тому, що, за умови осмисленого й цілеспрямованого вивчення студентами загальної та професійно зорієнтованої риторики, відбувається поступове зрощування елітарної риторичної особистості початку ХХІ ст. У своєму розвитку майбутній оратор-фахівець неодмінно постає перед вибором риторичного ідеалу – свого власного уявлення про найвищу досконалість, що як взірець і найвища мета визначатиме його подальший спосіб спілкування і характер риторичної взаємодії в обраній ним царині знань і старань. Зважувалося й на те, що із запропонованих викладачем риторикознавчих принципів і цінностей цього мінливого світу справжній

студент, свідомий набути – до своїх природних психофізичних даних – достатній арсенал професійних якостей, гортатиме сторінки історії вітчизняної і зарубіжної культури у пошуках утрачених смислів (Букви і Духу Слова), виробляючи свої критерії оцінки істинності тих чи інших положень (Закону і Благодаті). Від самого початку молодь спиратиметься на образи найвидатніших ораторів античності й інших промовців і проповідників, життєдіяльність яких мала незаперечний вплив на становлення світської та церковно-богословської риторики. Затим повсякчас долатиме внутрішні застереження і зовнішні перешкоди в обстоюванні своїх ідеалів, чи не щохвилини відчуваючи на собі впливи раціонального і чуттєвого, звичайного і дивовижного, повсякденного і сокровеного, маніпулятивного й істинного, слабкодухого і відважного, зневажливого і довірливого, огидного і прекрасного, необізнаного і мудрого, – усієї різнобічної палітри неминучих проявів ораторської життєдіяльності. Тож і від викладача освітнього закладу потребуватиметься неабияка мужність, аби встояти перед запитом прагматичних претендентів до національних еліт.

У розгляді поставленого питання виокремимо проект навчального посібника “Основи риторики” (К., 2015), який призначено для слухачів Вищих Свято-Володимирських православних богословських курсів, доопрацьовано і перероблено, порівняно з попередньою авторською роботою – “Основи педагогічної риторики” (К., 2006/2007 рр.) для слухачів Богословсько-педагогічних курсів Всеукраїнського Православного педагогічного товариства. Це один з оптимальних варіантів навчально-методичної розробки з риторики дисципліни, що майже десятиліття як уводиться до загального плану цього закладу духовної освіти й стоїть на стику богословсько-місіонерських, спеціально-педагогічних та культурологічних дисциплін. При викладанні основ риторики важливими є морально-етичні аспекти вивчення цілей, завдань і можливостей цієї дисципліни як риторики гармонізуючого діалогу. Тому питання “як говорити?” залишається визначальним у такій діяльності. Адже завдання християнського оратора – не вразити зовнішніми ефектами, а переконати слухачів в істинності Учення Божого, виявляючи подвижницьку готовність стверджувати й захищати вищі духовні цінності (ідеали) рідного народу та покликаність усім своїм життям проповідувати Слово Боже. Мета дисципліни з основ риторики – допомогти потребуючим (зокрема й майбутнім богословам, місіонерам і педагогам – в опануванні головних засад риторики, що розглядаються у світлі відроджуваних традицій православної педагогіки й сприяють риторичній підготовці професійно компетентних і творчо обдарованих особистостей, які мають майстерно володіти знаннями науки й мистецтва Живого Слова – найважливішого засобу багатоманітного і різноспрямованого впливу на розум, душу і волю сучасної комунікативної аудиторії. Чимала увага при цьому приділятиметься практичним вимогам до професійного спілкування і публічного мовлення слухачів, аби кожен із них навчився реалізувати й самоудосконалювати власний творчий потенціал. Її завдання визначені наступним чином: познайомити слухачів курсів з основами теоретичних й історичних знань про риторику та ораторське мистецтво (красномовство) як універсальну царину професійної і

творчої діяльності православних богословів, місіонерів і педагогів; розкрити творчу сутність, духовні та методичні засади риторичної дисципліни, її місце і значення у системі соціокультурних, богословсько-місіонерських, педагогічних та історіософських знань на межі століть і тисячоліть; визначити шляхи вдосконалення та складники взаємопроникнення педагогічної й риторичної майстерності православної людини як необхідних передумов їхньої компетентності при роботі у різних жанрах словесної дії (усного публічного мовлення); підкреслити важливість уваги до власної риторичної культури та етики як вияву християнської любові до своїх учнів, керуючись святоотецькими настановами, порадами й застереженнями щодо стосунків із ближніми; дати уявлення про головні риси християнського риторичного ідеалу, що історично складався і формувався упродовж останніх двох тисячоліть та набуває усе більшої виразності за сучасних умов.

Лекційні заняття з дисципліни зводяться до наступних тем: 1. Уведення до риторики. “Основи риторики для слухачів Вищих Свято-Володимирських православних богословських курсів” як наукова і навчальна дисципліна у світлі відроджуваних традицій православного служіння (предмет і завдання, програма й основні поняття, міждисциплінарні зв’язки і творча сутність, духовні та методичні засади курсу). 2. Риторика та ораторське мистецтво (красномовство) як універсальна царина професійної і творчої діяльності православного богослова, місіонера і педагога; специфіка духовного спілкування у світлі православного віровчення; риторична культура православної людини (складники і критерії оцінки); увага до своєї культури православного ритора як вияв християнської любові до своїх учнів і близьких. 3. Огляд історії риторики (від міфологічних витоків до неориторики XXI століття): основні етапи становлення риторичних шкіл і напрямків та їхні найяскравіші представники; риторичний ідеал як центральна категорія порівняльно-історичної риторики та як найвища цінність у свідомості православної людини. 4. Класична модель ораторської діяльності “Оратор–Слово–Аудиторія” й її подальші інтерпретації; загальні уявлення про систему законів і правил риторики крізь призму давньої (класичний риторичний канон) та сучасної традиції навчання риториці; заповідь християнської любові як найвищий закон у діяльності православного богослова, місіонера і педагога. 5. Поняття про основні жанри (роди і види) красномовства. Характерні особливості шкільного, вузівського та академічного красномовства; основні поняття про гомілетику як жанр церковно-богословського чи духовного красномовства. 6. Основи майстерності публічних виступів: від наукової практики до мистецтва красномовства; найважливіші засади полемічної майстерності православної людини.

За приклади тематики практичних занять беремо: “Будьмо знайомі!” (вхідний контроль щодо їхніх ораторських здібностей; анкетування, опитування; мовленнєва розминка); “Дар слова необхідно обробляти” (початкові настанови, рекомендації і поради щодо перших виступів слухачів у новій для себе якості публічних мовців і православних риторів; голос як головний інструмент учителя; артикуляційні вправи; техніка виразного читання і мовлення); “Заговори, щоб я тебе побачив”; “Пізнай самого себе”; “Et fonde!”

(підготовка до проголошення та власне виголошення фрагментів кращих зразків ораторської прози та поезії давнього і сучасного світу; мистецтво запам'ятовування); “Не багато хто робиться вчителями...” (залікове заняття). Подаємо й орієнтовну тематику занять для самостійного опрацювання: “Спочатку було Слово...” (про походження і тлумачення біблійських крилатих висловів і цитат); “Внимай себе: что твориши и что глаголиши; да не в грех ти будет молитва твоя”; “Як утримати язика свого від зла?” / “Язык мій – ворог мій” (за вченням і настановами святих отців); “Я вправляюсь у набутті простоти сердечної, від якої залежить спасіння...” / “Де просто – там ангелів зі сто” (про простоту і щирість у християнському спілкуванні); “Не свідчи неправдиво проти ближнього свого” (про дев'яту заповідь Закону Божого); “Живе слово мудрості духовної” (святоотецькі настанови і перестороги щодо гріха марнослів'я, балакучості, пишномовності); Акафіст “Слава Богу за все!” як зразок православної поезії та філософії; й ін.

Із-поміж допоміжних завдань “Основ риторики” передбачена й можливість набуття бажаними чуттєвого досвіду в опануванні цією дисципліною під час факультативних занять – так званих “Зустрічах з риторикою любові, добра й милосердя” у створеному викладачкою Авторському центрі риторичної культури (творча майстерня “Риторика любові, добра, милосердя”); така робота ґрунтується на засадах християнської культури та етики й проводиться благодійно у руслі відродження християнських цінностей у системі вітчизняної гуманітарної освіти та виховання підростаючого покоління. Передбачено й умови для самостійного опрацювання чималим вибором рекомендованої літератури, враховуючи широкий спектр їхніх інтересів і потреб до вивчення дисципліни й виділяючи з-поміж загального переліку обов'язкову, основну, додаткову, віроповчальну, душекорисну, енциклопедичну й довідниково-словникову, хрестоматійну та факультативну літератури. Тож, для занять такого роду (факультативних) у створеному Центрі риторичної культури запропонована наступна діяльність: Презентація творчої майстерні “Риторика любові, добра, милосердя”: “Уведення до храму Слова животворящего і благодатного”; знайомство з “Бібліотекою риторичних знань від А до Я”; “Уміння просто і красиво говорити – ціла наука”; “Я світла слава і розумна сила”; “Ну що, здавалось би, слова...”; “Що за жінки у християн!..”; Любов істинна як найвища форма спілкування у колі віруючих людей (духовна бесіда); “Дивний Бог у святих Своїх!..”; “Похвала Пресвятій Богородиці”; Поняття про духовну природу та прояви Слова животворящего і благодатного; Риторика та красномовство у Старому і Новому Завітах; тощо.

Окрім навчально-методичного проекту посібника з основ риторики, доречно згадати й про досвід багатьох інших авторських розробок з означеної проблематики. Джерелознавчі назви деяких статей, тез і конференційних матеріалів, що були опубліковані в українських і російських виданнях із початку 2000-років та свідчать про зацікавленій погляд на висвітлення питань ціннісно зорієнтованої риторики, проілюструємо наступним чином (за хронологією, мовою оригіналів та в алфавітному порядку): “Світовий

інформаційний простір потребує нашого захисту, або Риторика любові як духовна першооснова образу життя творчої особистості на межі століть” (Луганськ, 2002), “Встречи с риторикой любви, добра и милосердия как возможность глубокого осознания студентами духовных основ новой учебной дисциплины” (М., 2003), “К проблеме становления новой языковой личности в условиях аудиовизуальной православной журналистики: ценностно-ориентированный подход (Мн., 2006), “Курс "Основы педагогической риторики" для православных педагогов” і “Нові парадигми у галузі риторичної освіти та виховання студентської журналістської молоді крізь світло відродження християнських цінностей” (обидва – Вороніж й Одеса, 2007), “Риторический идеал в логосфере аудиовизуальной медиаккультуры: попытка интегративного моделирования” (Мн., 2007), “"Дар слова необходимо обрабатывать", або Духовні риторичні настанови для студентської журналістської молоді” й “Особенности лингвориторичної освіти та виховання студентської масмедійної молоді” (обидві – Чернівці і Харків, 2008) та “Риторичні знання як базова категорія в аудіовізуальній сфері професійної і творчої діяльності православного журналіста-оратора” (обидві – Львів і Тернопіль-Львів, 2008), “Духовно-нравственное содержание целей, задач и возможностей курса "Основы педагогической риторики" для православных педагогов, или Как говорить о вере, надежде, любви в современном информационном обществе” та “Риторика гармонізуючого діалогу як духовна константа сучасної аудіовізуальної журналістики: міждисциплінарний підхід до постановки проблеми” (обидві – Луганськ і Одеса, 2009), “Формирование новой риторической личности в аудиовизуальных православных СМК” (М., 2009), “Є ідея! Авторська розробка з риторики гармонізуючого діалогу як нового виду аудіовізуального елітарного дискурсу” (Луганськ, 2010), “Структурно-содержательные компоненты авторского проекта учебного пособия "Основы педагогической риторики для православных педагогов"” (Астрахань, 2010), “Риториковедческий поход к рассмотрению образа первой христианской царицы-матери Елены в агиографическом наследии "Украинского Златоуста"” та “Историко-культурное наследие СНГ в отражении украинских СМИ” (обидві – М., 2011 і 2012), “"Нам не дано предугадать, как слово наше отзовется...": к осмыслению роли риторических традиций киеворусской литературы в современном образовательном и социокультурном пространствах” та “"О риторическом искусства" Феофана Прокоповича в собрании "Библиотеки риторических знаний": к пользе современного прочтения” (обидві – СПб., 2012), “Три образи святих Єлен (мучениці, цариці і княгині) як “три пресвітлі промені” у житійних книгах святителя Димитрія Ростовського (Туптала)” (К., 2012), “"Дивен Бог во святых своих!..": к почитанию святых угодников Божиих как духовных покровителей православного учительства (в помощь обучающим и обучающимся риторике)” (М.-Ярославль, 2013) тощо.

У наших наукових і навчально-методичних розвідках спіралися на дотичні аспекти цієї актуальної і невичерпної риторикознавчої проблематики, що розглядалися сучасними вітчизняними науковцями (далі – прізвища за абеткою. – О. Щ.), як-то: Семеном Абрамовичем, Володимиром Аннушкіним,

Олександром Волковим, Олександрою Ворожбитовою, Наталією Іполітовою, Зоряною Куньч, Любов'ю Мацько, Світланою Меньшеніною, Аллою Михальською, Юрієм Рождественським, Андрієм Романенком, Галиною Сагач, Ольгою Сиротиніною, Олександром Сковородніковим, Йосипом Стерніним, Любов'ю Туміною, Марією Хлебніковою, Ганною Юр'євою та іншими дослідниками і викладачами-риторами. Маємо намір і надалі продовжувати започатковану роботу. Допоки зауважили на сутності й завданнях досліджуваного питання з огляду на непересічне значення традицій духовної вітчизняної спадщини та з оперттям на аксіологічний підхід до формування особистості фахівця – перспективної тенденції сучасної вищої і неперервної освіти, а також підкреслили важливі аспекти вивчення духовного потенціалу ціннісно зорієнтованої української риторики як у процесах формування риторичного ідеалу сьогодення, так і плекання носіїв елітарного типу культури.